

Inhoud

Voorwoord door Midas Dekkers 7
Voorwoord van de auteur (2017) 19

Inleiding 25

- 1 Oorsprong 29
- 2 Seks 66
- 3 Grootbrengen 119
- 4 Onderzoek 144
- 5 Vechten 162
- 6 Eten 203
- 7 Verzorging 215
- 8 Dieren 232

Nawoord door Frans de Waal 259

Dankwoord 263

Literatuur 265

Bibliografie 268

De kale aap

Voorwoord door Midas Dekkers

Het heet evolutie maar in 1859 was het een revolutie zonder weer-
ga. Bij klaarlichte dag werd de mens van zijn voetstuk gestoten.
Door een boek: *Het ontstaan van soorten*. Volgens Charles Darwin
waren we geen kinderen van God maar ‘volle neven van de apen’.
Er was geen Schepper meer nodig om de schepping te verklaren.
We waren van God los.

Pastors en dominees hielden hun hart vast. Kansels schudden
van verontwaardiging. Met rode hoofden spraken de zielenherders
de ban uit over de nieuwe dwaalleer. Wat niet waar mocht zijn kon
niet waar zijn, wat het niet kon mocht het niet. Maar de bewijzen
stapelden zich op in de vorm van feiten, feitjes en fossielen. De
zoektocht naar een missing link tussen aap en mens was nauwe-
lijks begonnen of hij werd gevonden, nog net in de negentiende
eeuw.

De wetenschap stond op haar kop. Professoren en bisschoppen
schreven bibliotheken vol. Maar op scholen en in parochies bleef
het rustig. Pastors en dominees konden weer ademen. De
meeste mensen trokken zich weinig van de nieuwe orde aan. Ver-
bannen uit het centrum van de schepping gingen ze gewoon hun
gangetje. Al was de Goede Herder met wetenschappelijke precisie
van Zijn sokken geblazen, Zijn kudde kuierde nog elke zondag
braaf de kerk in en móchten we van de apen afstammen, dan zaten
deze neven en nichten netjes achter de tralies in de dierentuin of
aan de ketting op de schouders van de orgeldraaiers. De broeie-
rige rust deed denken aan de jaren na de revolutie van Copernicus,

die aantoonde dat de zon niet om de aarde, maar de aarde om de zon draait. Inmiddels weet elk kind dat het zo is en toch vóélt het, eeuwen later, nog steeds niet zo. Voor je gevoel komt de zon elke ochtend op en gaat hij uren later helemaal aan de andere kant weer onder, terwijl de grond onder je voeten stilstaat. Zo ook bleef de evolutie in het dagelijks leven vooral een theorie.

En toen kwam Desmond Morris. Zijn boek *The naked ape* sloeg in als een bom. Telde Darwin zijn boekenverkoop in duizenden, Morris in miljoenen. Wat Darwin deed voor het verstand deed Morris voor het gevoel. Opeens wíst je niet alleen dat je van de apen afstamde, je vóélde het nu ook. Sterker nog: we stamden er niet van af, we waren er een. Een van de honderddrieënnegentig soorten. Gescherpt door Desmond Morris zag je met eigen ogen de aap overal door onze hemden en rokken heen schemeren. Niet alleen in onze anatomie, maar vooral ook in ons gedrag. De mens werd een open boek. We gedragen ons als apen omdat we een aap zijn. Een *naked ape*. We staan in ons hemd. Maar juist daardoor zijn we wel *naked* maar niet naakt.

Zelden is een boektitel zo slecht vertaald als *The naked ape* in *De naakte aap*. Als er één aap niet naakt is dan zijn wij het wel. Die andere honderdtweënnegentig soorten, díé slingeren de hele dag in hun blote billen door de jungle, wij gaan keurig gekleed over straat. Met uitzondering van het naaktstrand, het bordeel en het bed hebben we vrijwel altijd iets aan, al is het maar een peniskoker. Nog een naakt mens gezien gisterenmiddag? Elke dag zie je duizenden mensen op straat, op je werk, in de bioscoop, maar veel meer dan een gezicht, twee handen en met wat geluk een décolleté geven ze niet bloot.

We zijn niet naakt, we zijn kaal. Bij de andere apen vergeleken zit er maar weinig haar op ons: een pluk op het hoofd, twee plukjes in de oksels en nog wat op onnoembare plekken, net genoeg om de kapper aan het werk te houden. Mannen hebben nog snorren en baarden, net als bij andere apen, elk met een eigen patroon, om de

soorten uit elkaar te houden, zoals vogels dat met kleurpatronen doen. Elders op de huid heeft een mens wel haren, maar die zijn te iel om een vacht van betekenis te vormen. Te midden van de andere opgezette exemplaren valt je volgens Morris in een apenmuseum vooral de kaalheid van de mens op. Je zou hem ook de verticale aap of de hersenaap kunnen noemen, maar de kaalheid is het eerste kenmerk dat je ziet. Zelfs in een museum met alle 4237 soorten zoogdieren springt de kale aap eruit, want een zoogdier is om warm te blijven erg aan zijn vacht gehecht. Er zijn zoogdieren zat die niet zogen (alleen de mannetjes al) maar een zoogdier zonder vacht is zeldzaam. Alles waar haar op zit is een zoogdier, alles wat een zoogdier is zit onder het haar, tenzij het kalend is – dan heb je waarschijnlijk te maken met een olifant, een molrat of een mens.

De mens is een geklede, kale aap. Niks naakt. Een naaktloper heeft zich niet geschoren, maar uitgekleet. De verwarring komt door het Engelse woord *naked*, dat zowel ‘naakt’ kan betekenen als ‘kaal’, een vrijheid waar Desmond Morris gretig gebruik van heeft gemaakt. In 1967 woedde de seksuele revolutie als een uitslaande brand. In Engeland, waar homoseksualiteit tot dan nog verboden was en de meeste dames tot in de vieze boekjes toe hun onderbroek nog aanhielden, werd de bevrijding van de preutsheid gevierd met korte rokjes, beatmuziek en *contraceptives*. *Sex sold*. Het omslag van *De kale aap* werd gesierd door een naakte man, een naakte vrouw en een naakt kind. Heel braafjes van achteren gefotografeerd; geen blote borst of penis te bekennen. Wij glimlachen minzaam om de ophef die zo’n zedig plaatje indertijd veroorzaakte, al vraag je je af of zo’n bloot meisje nog wel door onze hedendaagse beugel zou kunnen. In elk geval werd de lezer van de jaren zestig binnen de kaften niet teleurgesteld: het hoofdstuk over seks is verreweg het langste en ook in de andere hoofdstukken wordt het onderwerp niet geschuwd. Wat een clitoris is, wat je er allemaal wel niet mee kan doen, hoe de andere organen erop

reageren (borsten 25% groter! tepels 1 cm hoger! penis tweemaal langer!) – je zou er nu nog van blozen, als dat niet ook al een seksueel signaal was gebleken. Al die veranderingen onttrokken zich volgens Morris aan de vrije wil van het liefdespaar. De opwinding maakte zich van je meester alsof het beest in de mens de controle overnam als om te onderstrepen hoezeer het menselijk gedrag wordt beheerst door aandriften die we tot dan voornamelijk aan wilde dieren hadden toegeschreven. Als ‘meest sexy aap’ riep Morris de mens uit tot held van de seksuele revolutie. Gelukkig voor hem was de bonobo vijftig jaar geleden nog niet als oversekste aap bij uitstek in de mode geraakt.

Niet alleen de mens, ook God werd door Morris zijn plaats gegeven. Lang niet zo bruut als later Richard Dawkins in *God als misvatting* – Morris wilde naar eigen zeggen geen enkel conflict met het geloof – maar ook niet zo voorzichtig als Darwin, de gentleman die noch zijn vrome vrouw noch zijn vrome medegeleerden wilde kwetsen. In plaats van een onzichtbare god bestudeerde Morris het wel zichtbare: het gedrag van de alomanezige gelovigen. De eredienst deed hem sprekend denken aan het onderdanige gedrag van laaggeplaatste wolven. Het hoofd gebogen, het lichaam zo klein mogelijk ineengedoken, versterkten zowel mens als wolf met hun onderwerping aan een al dan niet bestaande baas de sociale band. Met dit beeld voor ogen kun je geen psalm meer aan horen heffen zonder aan het gehuil van wolven te denken. Waarmee niets onaardigs is bedoeld – het huilen van een wolventroep kan zich gemakkelijk met Bach of Beatles meten. Veertien jaar na *De kale aap* zou Morris eenzelfde verklaring gebruiken voor de fans in een voetbalstadion. In *The soccer tribe* (vertaald als *Spel om de bal* – Morris heeft weinig geluk met zijn vertalers) vervloeien de voetballiefhebbers met hun kreterige koren tot eenzelfde legioen als huilende wolven of Halleluja-christenen. Een Marsman zou op zondagmiddag de kerk niet van het stadion kunnen onderscheiden.

Zoals dat in de wetenschap betaamt stond Desmond Morris voor *De kale aap* op de schouders van reuzen. Met Niko Tinbergen, Karl von Frisch en Konrad Lorenz was diergedrag in zijn tijd een heuse wetenschap geworden, vol nieuwe methoden om op voort te borduren. Veel ook was desondanks vijftig jaar geleden nog niet bekend. Morris kon pionieren naar hartenlust. Waar gegevens ontbraken moest hij speculeren. Maar waar de wijsheid ontbrak kwam het geluk hem in een onwaarschijnlijk groot aantal gevallen te hulp. Net als Darwin koos hij uit de vele speculatieve mogelijkheden opvallend vaak de goede. Zo zocht hij als eerste de oorsprong van de taal in het vlooiën van apen. Taal diende, net als het vlooiën en als het geloof in een god, vooral de saamhorigheid, die een groep beter beschermt dan slagtanden of klauwen.

Maar planken zijn er ook om mis te slaan. Bij het duiden van ons seksueel gedrag ging Morris ervan uit dat face-to-face copulatie (paren onder vier ogen) de normale gang van zaken is. Omdat andere dieren het anders doen, meestal op z'n hondjes, bouwde Morris een heel complex van theorieën om de uitzondering te verklaren. Oog in oog bindt een paar zich hechter dan bij het schijnbaar achteloze gebestijg van bavianen, maar dan mist de man het opwindende uitzicht van de opgezwollen apinnenbillen, die daarom bij mensen in de loop van de evolutie aan de voorkant van de vrouw opnieuw zijn opgedoken in de vorm van verleidelijke borsten. Als voedingsbron voor baby's zijn die bollen veel te vet, maar daar zijn borsten niet in de eerste plaats voor. Eerst moet je er een man mee lokken voor je de kinderen kunt krijgen die er melk uit moeten hebben. Q.e.d.

Bij het lezen van *De kale aap* zal het niemand verbazen dat het boek bij feministen weinig gehoor heeft gevonden. Morris hangt ook nu nog de sleetse theorie aan van de man als jager en de vrouw als zorgster. Aan de jacht dankt de man zijn talent voor saamhorigheid, de vlotte communicatie en zijn speelsheid. Vrouwen zijn in vrijwel alle andere zaken goed, maar dat is de feministen niet

genoeg. Juist de talenten van de mannen geven hun in de moderne stadsjungle een voorsprong op de vrouwen, geeft Desmond Morris toe, maar dat kan hij ook niet helpen. En feministen hebben nog niet eens de meeste aanleiding om zich gekwetst te voelen. Die dubieuze eer is voor de homo's weggelegd. Het lijkt wel of de wenkbrauwen door de evolutie in ons kale gezicht zijn uitgespaard om ze te fronsen bij Morris' opvattingen over homoseksualiteit. Volgens Morris is het een kwestie van inprenting. Hierbij raak je in een daartoe gevoelige levensfase gefixeerd op iets of iemand. Een bekend voorbeeld uit de jaren zestig waren de ganzen van collega-etholoog Konrad Lorenz. Een ganzenkuiken beschouwt het eerste wezen dat het in zijn leven ziet als zijn moeder, ook als het een bebaarde Oostenrijker is. Beelden van Lorenz met een stoet ganzenkinderen trouw achter hem aan gingen de wereld over. Met poezen gaat het ook. Een kitten moet veel met mensen omgaan in zijn gevoelige periode, van twee tot zeven weken oud, anders wordt het nooit een aardige huisgenoot. Eenmaal ingeprent ziet het de mens als een soortgenoot; de band tussen mens en poes berust op een misverstand, zij het een heerlijk misverstand. Volgens Morris zou de seksuele band tussen twee mannen of vrouwen op eenzelfde misverstand kunnen berusten, maar hoe heerlijk dat is zegt hij er niet bij. Wel heeft hij een disclaimer toegevoegd: 'Als bioloog kan ik seksuele eigenaardigheden niet vanuit de gebruikelijke moralistische invalshoek bespreken.'

Tegenover opvattingen die terecht vergeten zijn, staan geheel ten onrechte vergeten topics uit de jaren zestig. Op het gebied van overbevolking is Morris juist heel moralistisch. Hij beschouwt die als een van de grootste gevaren voor de mensheid. Terecht wijst hij erop dat we niet alleen voor ruimtegebrek en voedselschaarste te vrezen hebben, maar vooral ook voor de sociale spanningen tussen dicht opeengepakte mensen. Lang voor we van honger zijn omgekomen hebben deze het cement van onze maatschappij ontwricht. Zonder dat cement is een sociale apensoort als de onze verloren.

Gelukkig hoefde Morris nog niet te wanhopen. In zijn tijd had de mens zich net van de andere apen leren onderscheiden met behulp van anticonceptiemiddelen zoals de pil. Het leek niet meer dan logisch dat de mensen in voldoende mate van dit voorrecht gebruik zouden maken om onheil af te wenden. In werkelijkheid is de wereldbevolking inmiddels ruim verdubbeld. Niet omdat de middelen voor geboortebeperking ontbraken, maar domweg omdat overbevolking geen issue meer is. Ze is allang van de politieke agenda verdwenen. De hoogste tijd om ons door Desmond Morris alsnog wakker te laten schudden.

Het zou raar zijn als Morris op alle fronten door de tijd in het gelijk zou zijn gesteld – zoiets is zelfs Darwin niet gelukt – maar dat was ook nooit zijn bedoeling. Als popularisator schets je in ruwe lijnen in de hoop op nieuwe perspectieven, frisse ideeën, ruime marges. Het gaat Desmond Morris niet om de resultaten, het gaat hem om de invalshoek. Hij bekijkt de mens als willekeurig welk ander dier. Het eerste het beste dier, dat was voor Morris de tien-doornige stekelbaars. Daarover schreef hij zijn eerste wetenschappelijke artikel, in 1952: ‘Homosexuality in the ten-spined stickleback’. Zijn vragen waren niet anders dan bij een mens. Waar zou je hem indelen? Is hij sociaal en zo ja, waarom? Waarmee houdt hij zich in leven? En vooral: wat drijft hem?

De meeste onderzoekers zouden het een mens gewoon vragen. Vandaar dat er zoveel slecht onderzoek is. Hoe kan een mens nu zelf weten wat hem drijft? Laat staan dat hij het je eerlijk zeggen zou. Kijk liever naar een van de andere honderdtweënnegentig apen. Die kunnen hun drijfveren niet met behulp van spraak verdoezelen. Alleen de mens beschikt over de geestelijke en lichamelijke vereisten voor een gesproken taal. Ook de ijverigste pogingen van de decennia na *De kale aap* hebben chimpansees of orang-oetans nooit aan de praat gekregen. Waarom zouden ze ook? De meeste apen leiden hun apenleventje al miljoenen jaren tot volle tevredenheid zonder enig vocabulaire. Wilde apen spreken niet

omdat ze niets te zeggen hebben, mensen om dat te verbergen. Zonder onze taal zouden we nooit de Eiffeltoren hebben gebouwd of de Hondsbossche Zeewering, dat is waar, maar met wat minder woorden was dat ook wel gelukt. Voor het doen van mededelingen hadden we nooit heel die taal op hoeven tuigen. In de praktijk is taal niet veel meer of minder dan een bindmiddel, social talk. ‘Goedemorgen! Goed geslapen? Hoe gaat het ermee? Lekker weertje!’ Die andere honderdtweënnegentig soorten doen dat veel handiger. Met vlooiën. Maar ja, niks voor ons. Geen vacht. Kaal.

Omdat de dieren zo verstandig zijn om niet te praten zijn de biologen zo verstandig om ze niets te vragen. Een *blessing in disguise*. De taal is nu eenmaal uitgevonden om te liegen. Stel iemand een vraag en je krijgt een leugen – meestal uit bestwil, om het contact niet te verstoren, vaak ook om zichzelf beter voor te doen. Zo kun je, zoals elke enquêteur weet, het antwoord sturen. Stel de juiste vraag en je krijgt precies het verkeerde antwoord.

‘Kijk,’ zegt Desmond tegen me terwijl hij in zijn werkkamer op een sofa wijst. ‘Zo’n sofa staat er ook in de Weense werkkamer van Sigmund Freud. Die is nu een museum, waar ik wel eens ben geweest. Om een mens te onderzoeken gaat de onderzoeker ernaast zitten en stelt vragen. De psycholoog of psychiater kijkt zijn patiënt niet aan. Onbegrijpelijk.’ Een bioloog doet precies het omgekeerde. Die geeft zijn dier alle gelegenheid zijn gedrag te vertonen en luistert niet maar kijkt. Liegen met je lichaam houdt je niet vol. Vroeg of laat verraad je je met een trekje van je oog, een blos die onweerstaanbaar opwelt, een gebaar dat zich niet laat onderdrukken. Net of er iemand anders in je zit die aan ongewenste touwtjes trekt. Maar er zit geen ander, je bent het zelf; je genen zitten vol instructies uit je wilde tijd, honderdduizenden, miljoenen jaren geleden. Freud had gelijk dat je door je jonge jaren wordt gevormd, maar dan niet door het begin van je individuele leven maar door de jeugd van je soort. Wil je weten waarom je doet wat je doet dan moet je niet, als Freud, in de ziel van je vader en moeder wroeten

maar in het gedrag van je verre voorvaderen en voormoeders, dat nog steeds door onze volle neven en nichten de bavianen en chimpansees wordt vertoond. Bestudeer je als bioloog zowel de mens als andere apen dan zijn de overeenkomsten niet te tellen. Waarom zou je de menselijke trekjes van nu proberen te verklaren uit hedendaagse omstandigheden als een verre voorvader ze al vertoonde en domweg heeft doorgegeven? Toch al aangeslagen door de moderne biologie kreeg Sigmund Freud van Desmond Morris de genadeklap, al duurde het, net als in een tekenfilm, nog geruime tijd voor Freud doorhad dat hij nu toch echt ko was. Negenennegentig procent van wat je doet doe je omdat je nu eenmaal een zoogdier bent, om precies te zijn een kale aap, en dan wel een mannetje of een vrouwtje van deze of gene leeftijd. Na aftrek van al dergelijke biologische factoren blijft er maar een procent van je gedrag over voor individuele variatie. Die kruimels zijn de psychologen van harte gegund.

Ook met de antropologen had Desmond Morris een appeltje te schillen. Die werpen zich vanouds uit eigen beweging op de kruimels. Indianen van het Amazonewoud, centenbaklipafrikanen en vreemde eilandbewoners zijn zo vaak onderzocht dat velen van hen geen antropoloog meer kunnen zien. En dat alles *umsonst*. Leuk voor verzamelaars van menselijke eigenaardigheden, maar voor een goed begrip van dé mens volgens Morris van geen waarde. Dé mens is geen boeket van rariteiten maar een bloeiend veld vol geslaagde individuen. Om dé mens te leren kennen moet je kijken naar de dominante beschaving die heel de wereld heeft overspoeld en als de westerse bekendstaat. De Nederlandse bioloog Dick Hillenius schreef niet voor niets *Wat wij van rijke mensen kunnen leren*. Stinkend rijke mensen kunnen zich permitteren al hun wensen te vervullen, ongeremd door praktische bezwaren, en tonen zo de menselijke drijfveren in al hun pracht en gruwel het zuiverst. Eindelijk een goede reden, vond de reislustige Desmond Morris, om op een ouderwetse rijkstinkerkdscruise mee te gaan.